

Biblioteket som literacyagent

Evalueringsrapport

Lene Illum Skov (Lisk@ucsyd.dk)

Videncenter for almen pædagogik og formidling

Udvikling og forskning

University College Syd

Forord

Evalueringsarbejdet af projektet Biblioteket som literacyagent formidles gennem nærværende rapport. Rapporten er opdelt i 4 overordnede kapitler:

1. Om projektet
 - a. Beggrund
 - b. Formål
 - c. Design

2. Implementering
 - a. Pædagoger
 - b. Pædagogstuderende
 - c. Biblioteket

3. Opsamling

4. Det videre arbejde – på længere sigt

I tillæg til evalueringen har projektleder Martin Søndergaard Sørensen udarbejdet en detaljeret beskrivelse af projektets deltagere og aktiviteter. Dette findes i et særskilt dokument: *Sådan gjorde vi...en oversigt over periodens aktiviteter* (bilag 1).

Det har været meget spændende at følge projektet Biblioteket som literacyagent, og jeg har undervejs mødt en lang række engagerede mennesker. Forhåbentlig kommer rigtig mange børn i fremtiden til at nyde godt af det inspirerende samarbejde på tværs af faggrupper og institutioner.

Lene Illum Skov, UC Syd, februar 2016

Biblioteket som literacyagent

Kapitel 1

Om projektet

Baggrund for projektet

I efteråret 2014 modtog en projektgruppe fra Esbjerg Kommunes biblioteker og UC Syd midler fra Kulturstyrelsen, i alt kr. 536.250, hvilket muliggjorde et strategisk samarbejde mellem de to parter omkring styrkelse af arbejdet med børns early literacy i dagtilbud, herunder udvikling af innovative aktivitetsformer. Endvidere var målet at udvikle strategier til biblioteksbetjeningen af børn i aldersgruppen 3-6 år. Disse overordnede mål nedbrydes i projektet til mere konkrete målpinde i evalueringsdesignet (se nedenfor).

For at opnå målene for projektet blev der igangsat en række forskellige literacyprojekter i daginstitutioner i Esbjerg Kommune. Tre børnehaver blev knyttet til projektet gennem hele projektperioden, mens yderligere tre gange tre børnehaver blev tilknyttet i kortere perioder. I alt deltog 12 børnehaver:

Model over de deltagende børnehaver

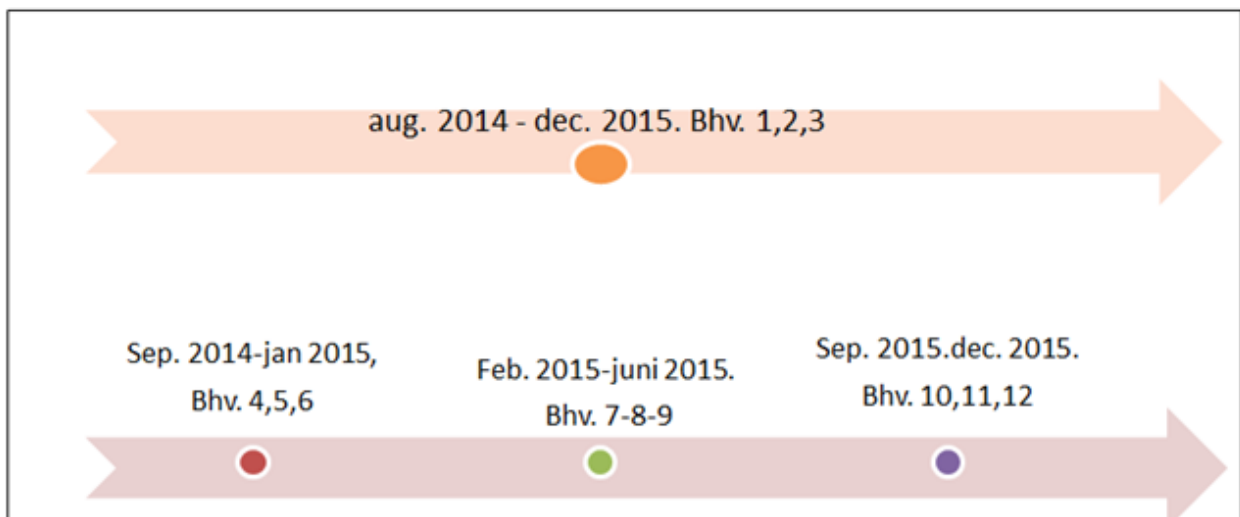

Fig.1

I alt gennemførtes 3 perioder fra august 2014 til november 2015 (for en nærmere beskrivelse af perioderne se bilag 1: *Sådan gjorde vi...*). Aktiviteterne blev planlagt og gennemført af fagprofessionelle undervisere fra pædagoguddannelsen i samarbejde med pædagogstuderende – alle fra UC Syd. Underviserne var desuden vejledere og tovholdere for de studerende. Samtidig blev der sat fokus på samarbejdet mellem pædagogstuderende, pædagoger og bibliotekarer og bibliotekets rolle som literacyagent. Projektet er således unikt i sit fokus på nye samarbejdsrelationer, og i begrundelsen for tildelingen af midler fra Kulturstyrelsen står: *Projektet er perspektivrigt og nytænkende i forhold til at udnytte potentialerne i børnelitteratur...Der er tale om en bred og eksperimenterende tilgang til early literacy-begrebet, som potentielt kan fange mange børn og dermed styrke samarbejdet med tidlig skriftsprogstilegnelse på tværs af dagtilbud og folkebiblioteker.*

Som en del af projektdesignet blev der afsat midler til projektevaluering gennemført af UC Syd.

Evalueringen er bygget op således, at der indledningsvist kort redegøres for projektets teoretiske ramme. Dernæst beskrives evalueringens formål samt evalueringsdesignet. Den efterfølgende analyse forsøger for overskuelighedens skyld at dele afsnittet op i tre dele, således at de tre parter behandles hver for sig, vel vidende at mange af betragtningerne er flettet ind i hinanden. Derfor kigges først på projektets betydning for pædagogerne, dernæst for de pædagogstuderende og til sidst behandles bibliotekets rolle. Afsnittene veksler mellem beskrivelse og refleksion.

Afslutningsvis gives på baggrund af deltagernes udsagn perspektiver på det videre samarbejde omkring børns tidlige literacy.

Projektets teoretiske ramme

Afsættet for projektet bygger på en literacy- og media tænkning, hvor både skriftsprogskompetencer og mediekompetencer tilegnes gennem aktiv deltagelse i meningsfulde sociale og kulturelle fællesskaber. I projektansøgningen står således, at projektet har det formål: *at skabe nye rammer for tidlig skriftsprogstilegnelse i et helhedsorienteret literacy-perspektiv, hvor børn i uformelle læreprocesser bliver*

medproducerende deltagere i skriftsprogsfællesskaber. De deltagende parterers behov integreres på helt enestående vis i dette samarbejde, hvilket vil generere positive effekter i form af nye handlemuligheder, gentænkning af eksisterende praksis. Her kan henvises til Unesco, der ikke bare definerer begrebet som læsning og skrivning, men også indtænker den måde, hvorpå vi kommunikerer i samfundet: *Det omhandler social praksis og forhold, viden, sprog og kultur.* (UNESCO, Statement for the United Nations Literacy Decade, 2003-2012 – oversættelse Brok m.fl., 2015). Literacykompetence handler altså om at kunne indgå i fællesskaber ved hjælp af sprog, og projektet trækker direkte på denne forståelse af literacy, som også Broström og Skriver Jensen gør sig til talsmænd for: *Med literacy-begrebet lægger vi vægt på, hvordan skriftsproget ikke fremstår eller bruges isoleret, men oftest indgår i kommunikative sammenhænge, hvor det verbalsproglige blandes med det skriftsproglige. Derfor dyrker vi med literacy ikke kun skriftsproget for skriftsprogets egen skyld, men er ude efter det indhold, der kommunikeres om. Med literacy ser vi skrivning som en vej ind i læsning, og det talte sprog som en vej ind i det skrevne – og omvendt”* (2012, p.12) . Projektet tager endvidere udgangspunkt i Broströms og Skriver Jensens Literacy-indikatorer som brugbare kriterier for at kigge efter tegn på børnenes udvikling af literacy (Broströms og Skriver Jensen, 2012, p.163-166).

The National Early Literacypanel i USA konkluderede i 2008, at seks faktorer har afgørende betydning for børns udvikling af literacykompetencer i forhold til læsning, skrivning og stavning, nemlig alfabetkendskab, fonologisk opmærksomhed, automatiseret benævnelse af bogstaver og tal, skrivekompetencer, fx skrivning af eget navn, og fonologisk hukommelse (evnen til at huske mundtligt overleveret kommunikation). En konsekvens af dette må derfor være en øget opmærksomhed på børnenes udvikling af tidlig literacy og literacykompetence inden skolestart, hvilket også læreplanstemaet ”Sprog” underbygger. Dette har været projektets klare fokus.

Evalueringens formål

Evalueringen har haft til formål at indhente oplysninger om og vurdere:

- Om pædagoger, pædagogstuderende og bibliotekarer udviser forståelse for og bliver fortrolige med arbejdet med literacy

- Om pædagoger, pædagogstuderende og bibliotekarer anvender relevante redskaber i det pædagogiske arbejde, fx IT
- Om pædagoger og bibliotekarer ser tegn på at børnene udvikler literacykompetence
- Om børnene er interesserede i litteratur og selv er opsøgende omkring litteratur (udvikler literacykompetence)

Disse skal ses i forhold til projektets virkning eller vision på længere sigt, at styrke kvaliteten i bibliotekets arbejde med literacy samt styrke samarbejdet mellem børnehaver og bibliotek. Endvidere ønskes større kvalitet i arbejdet med literacy hos alle projektet deltagere.

Evalueringsens fokus er altså rettet mod implementeringen af projektet samt projektets bidrag til at kvalificere de involverede parter arbejde med literacy.

Men samtidig har evalueringen også haft en grad af procesunderstøttende karakter, idet fokus også har været at udvikle praksis gennem løbende sparring ind i projektet. Den løbende dialog med projektleder Martin Søndergaard Sørensen og resten af projektgruppen har derfor været vigtig.

Evalueringsdesign

Metodisk tager evalueringen udgangspunkt i en virkningsevaluering (Dahler- Larsen, 2004), der er en systematisk metode til at beskrive en indsats eller et projekt med fokus på effekten eller virkningen af de indsatser, der afprøves i projektet. Her er fokus både på processer og resultater. En indsats er baseret på nogle antagelser (teoretisk og erfaringsmæssigt) om, hvorfor lige netop én bestemt indsats skulle kunne fremme et bestemt resultat. "Teorien" om, hvilke aktiviteter, man mener, fører til hvilke resultater, kan således efterprøves og via indsamling af data fra forskellige kilder dokumenteres.

Virkningsevalueringen koncentrerer sig altså om indsatser, aktiviteter, præstationer og de antagelser og forestillinger, der begrundes processen – lige fra Kulturstyrelsens målsætning om at udnytte potentialerne i børnelitteratur, over kurserne for studerende, pædagoger og bibliotekarer eller informationsmøder og konferencer til de forventede effekter om øget bevidsthed og kvalitet i arbejdet med literacy.

Evalueringen handler altså om at finde ud af og forstå, hvad der virker for hvem og under hvilke omstændigheder. Her ses på forskellige virkninger af indsatsen og den fælles vidensopbygning mellem deltagerne primært med henblik på en formativ brug af evalueringen.

Det er en overordnet antagelse bag evalueringen, at indsatserne bag Biblioteket som literacyagent i et langsigtet perspektiv fører frem mod øget bevidsthed om og kvalitet i arbejdet med literacy for de involverede parter, da tænkningen jo netop bygger på, at der er sammenhæng mellem indsats(er) og resultater. Dette kan anskueliggøres i denne simple model:

Fig. 2

Denne model kan deles op i yderligere en række faser, som beskriver de forskellige indsats (Jf. også bilag 2):

Ressourcer

Dette element i forbindelse med projektets indsatsområder vedrører de økonomiske og menneskelige ressourcer, som muliggør projektets gennemførelse. Det er det grundlag, som muliggør, at de konkrete literacyaktiviteter kan igangsættes.

Ressourcer:

- Kulturstyrelsen
- Biblioteker/bibliotekarere
- Institutioner/ledere/pædagoger
- UC Syd/undervisere/studerende

Aktiviteter

I denne fase omsættes projektets ressourcer til forskellige aktiviteter og initiativer, hvor hensigten er at introducere og igangsætte literacyfremmende aktiviteter:

- Forundersøgelse omkring literacy

- Undervisning / efteruddannelse
- Konference
- Besøg i institutioner
- Biblioteksformiddag
- Aktivitetskatalog

Outputs (præstationer)

Dette element vedrører de umiddelbare produkter af aktiviteterne. Det vil sige de literacyaktiviteter, som forventes at fremkomme, som følge af projektets aktiviteter, når deltagerne udfolder deres funktion i de forskellige arenaer.

Hvis disse aktiviteter 'opfyldes', så er det muligt at nå projektets målsætning om i et langsigtet perspektiv at styrke kvaliteten i arbejdet med literacy på pædagoguddannelsen, i daginstitutionerne og på biblioteket.

Outcome (kortsigtede virkninger)

Biblioteket som literacyagent er et tidsbegrænset projekt, der forløber over tre relativt korte perioder, første runde finder sted efteråret 2014. Det er derfor vigtigt, at de aktiviteter, der iværksættes i projektet, har så stor levedygtighed, at de kan fortsætte ud over projektperioden. Projektet opererer derfor både med kortsigtede og langsigtede mål, da det ikke vil være muligt efter den første korte projektperiode at iagttage her-og-nu virkninger af de igangsatte aktiviteter.

De kortsigtede mål vil være, at deltagerne udviser forståelse for og bliver fortrolige med arbejdet med literacy. Herunder gælder også inddragelse af diverse aftalte it-værktøjer, fx app'en "WriteReader". Ligeledes kan det gennem interviews med deltagerne undersøges, hvorvidt børnene viser **tegn** på udvikling af literacykompetence (jf. Skriver-Jensens og Broströms literacy indikatorer)

Langsigtede virkninger (vision)

På længere sigt er målet med projektet, at deltagerne på baggrund af øget bevidsthed og kompetence til at arbejde med literacy styrker kvaliteten af arbejdet med literacy i pædagoguddannelsen, institutioner og på biblioteker, ligesom samarbejdet mellem institutioner og biblioteker styrkes kvalitetsmæssigt. Dette medfører, at deltagerne vil

kunne iagttage **tegn på** at børnenes interesse for litteratur skærpes, at børnene selv bliver opsøgende omkring litteratur, og at de får et sprog til at tale om litteratur – altså udvikler literacykompetence.

I løbet af de faseinddelte indsatser udvikles kompetencer på flere niveauer, og evalueringen vil derfor have flere foki:

1. Hvilke **tegn**¹ ses der på, at **børnene** udvikler literacy kompetence?
 - a. Hvilke literacy kompetencer udvikles?
 - b. Hvilke adfærdsændringer iagttages?
 - c. Hvilke forandringer ses i relationen mellem børnene?/ børn og voksne?

Her skal nævnes det forbehold, at det ikke med sikkerhed kan konkluderes, at tegnene skyldes projektets indsats, da børnene også møder andre faktorer i dagligdagen, der er literacy-udviklende.

2. Hvilke **tegn** ses der på, at **pædagoger og pædagogstuderende** opnår kompetence til at arbejde med børns literacy og derved får opbygget et referencefællesskab og en fælles oplevelsesverden, og hvilke tegn ses der på at pædagogerne opnår kompetence til at udvikle aktivitetsdesign, der understøtter børnenes tilegnelse af literacy?
 - a. Hvilke aktiviteter udvikles?
 - b. Hvordan arbejdes der med aktiviteterne i institutionerne?
 - c. Hvilke bestemte kompetencer skal pædagogerne udvikle/tilegne sig?
 - d. Hvilke nye rutiner og strukturer er det nødvendigt at udvikle for pædagogerne?
 - e. Hvilke ændringer skal der ske i det fysiske miljø?
 - f. Hvilke nye måder skal pædagogerne arbejde med børnene på?
3. Hvilke **tegn** ses der på at det **strategiske samarbejde mellem bibliotek og pædagoguddannelse** udvikler innovative aktivitetsformer og strategier til bibliotekstjenesten?
 - a. Hvilke aktiviteter – oplevelsesverdener - udvikles?
 - b. Hvorledes understøtter disse børns literacy kompetence?

¹ Tegn forstås her som forhold, omstændigheder, holdninger eller adfærd, som kan iagttages i forhold til projektets mål.

- c. Hvorledes sikres samarbejdet og videndeling mellem de to grupper?
 - d. Hvorledes vurderes relevansen/kvaliteten af det afsluttende literacy-katalog?
4. Hvilke **tegn** ses der på, at **børnebibliotekarerne** får styrket deres formidlingskompetencer gennem samarbejdet med institutionerne?
- a. Hvilke kompetencer opnår børnebibliotekarer ved at samarbejde med institutionerne om børns literacy?
 - b. Hvad betyder det for børnebibliotekarernes formidling af billedbogen?
 - c. Hvad betyder det for formidlingen af henholdsvis den digitale billedbog som papirudgaven?
 - d. Hvilke formidlingskompetencer kan børnebibliotekaren styrke i samarbejdet med institutionerne?
 - e. Har projektet skabt en anden forståelse mellem de to aktører?
 - f. Hvilke andre aktiviteter opstår i kølvandet på projektet?

Kapitel 2

Implementering

Implementering af de forskellige indsatser

De planlagte implementeringsindsatser forløb planmæssigt både tidsmæssigt og indholdsmæssigt. Der er blevet holdt rammesættende og projektudviklende møder i projektgruppen, undervisning på pædagoguddannelsen for alle projektets deltagere ved hver periodes opstart, stor konference i forlængelse af periode 1 og en mindre konference i forlængelse af periode 3, og de pædagogstuderende har besøgt børnehaverne det aftalte antal gange. En grundtanke i projektet har været, at projektet skulle munde ud i et literacy-katalog på baggrund af projektdeltagernes arbejde med at udvikle og innovere egen praksis. Dette formidles gennem en slags plakat eller folder, der har til formål at inspirere andre bibliotekarer og formidlere. Folderen er nu i omløb rundt omkring på landets biblioteker og andre relevante steder. De kortsigtede mål i projektet kan således siges at være indfriet.

Indsamling og analyse af data.

I forbindelse med evalueringen er der indsamlet forskellige former for data fra projektets deltagere, der bygger på såvel kvantitative som kvalitative metoder bestående af digitale spørgeskemaer (med åbne og lukkede spørgsmål), interviews (semistrukturerede telefoninterviews og samtaler), observationer, deltagelse i undervisning på pædagoguddannelsen, deltagelse ved styregruppemøder og deltagelse ved den første store konference. Derudover har tilgængeligt skriftlige materiale fra undervisere, pædagogstuderende og projektledelsen bidraget til evalueringen.

Der er løbende afholdt møder (både på telefon og fysisk) med projektledelsen, og især projektleder Martin Søndergaard Sørensen har bidraget til en del af evalueringens data. Der er altså genereret data med udgangspunkt i, hvad der undervejs er fundet relevant for belysning af projektet. Evalueringen er løbende formidlet til projektleder og projektgruppe.

For en gennemgang af de involverede projektaktører se bilag 1 *Sådan gjorde vi*.

Pædagoger

Inden opstart af hvert forløb er anvendt netbaserede spørgeskemaer til alle projektets deltagere. Her blev spurgt til deltagernes forforståelse og kendskab til begrebet "Literacy" (både teoretisk og praktisk). Ved periodens opstart er det helt tydeligt, at ganske få deltagere kender begrebet, enkelte har hørt om det, men er usikre på begrebets betydning.

I forhold til pædagogerne² i daginstitutionerne blev som sagt spurgt ind til, hvilke erfaringer pædagogen har med at anvende børnelitteratur i det pædagogiske arbejde. Her viser det sig, at flere allerede (ubevidst) arbejder ud fra en literacytænkning og inddrager aktiviteter, der støtter op omkring børnenes literacykompetencer. Der er således tale om en slags tavs viden, hvilket kan skyldes, at man i institutionerne ikke har tradition for systematisk at begrebsliggøre eller italesætte viden, så den kan formidles til andre og bringes i dialog.

Fx arbejdes ofte i sproggrupper med fokus på rim og remser, bogstaver og dialogisk læsning. Alle institutioner nævner højt-læsning som en gennemgående aktivitet, men det bliver også tydeligt, at en stor del af oplæsningsaktiviteterne foregår sammen med

² I alt deltog ca. 35 pædagoger i projektet

madpakkespisning, altså som traditionel oplæsning uden tilknyttede sproglige foki. Der blev endvidere spurgt til arbejdet med tidlig skriftsprogstilegnelse, og her er billedet lidt anderledes. Mange pædagoger inddrager ikke skriftsproget i det pædagogiske arbejde, nogle nævner bogstaver som et fokus, og det at børnene kan skrive deres eget navn, og enkelte nævner legeskrivning, som noget børnene kan gøre, hvis de har lyst.

Endelig spørges ind til samarbejdet mellem børnehaven og biblioteket, og her er billedet ret entydigt. Her ligger en ret traditionel forståelse af bibliotekets rolle som den, der sammensætter og leverer bogkasser til institutioner. Derudover er biblioteket et sted, man kan besøge, så børnene lærer det at kende, eller man kan deltage i arrangementer planlagt af biblioteket.

Observationer og interviews

I alt er der foretaget 3 observationer i forskellige børnehaver med efterfølgende fokusgruppeinterviews med de tilknyttede pædagoger og studerende. En af de observerede børnehaver har været med i hele forløbet. Alle pædagoger i projektet har haft mulighed for at udfylde digitale spørgeskemaer inden projektstart og efter projektets afslutning.

Den observerede børnehave, der har været med i hele forløbet, fremhæver en klar progression i forhold til forståelsen af begrebet literacy. I begyndelsen af projektperioden oplevedes processen en smule forvirrende, men efterhånden som institutionen kom godt i gang med periode 2, begyndte forståelsen af og arbejdet med literacy at falde på plads. Man var fra institutionens side bedre forberedt og håbede på et større udbytte, hvilket også betød, at man så frem til periode 3. Pædagogerne følte sig på forkant både i forhold til projektet, men også i det daglige arbejde med børnenes literacykompetencer. En af de adspurgte pædagoger udtrykker det således: *Vi har fået en fælles forståelse for hvordan bøger kan bruges til at skabe et læringsrum.*

Alle de observerede børnehaver er meget positivt indstillede overfor projektet. Det fremhæves generelt, at projektet har medført en anden bevidsthed og et andet syn på børnelitteratur og arbejdet med denne. I forhold til synet på børnelitteratur er man i institutionerne blevet opmærksomme på en anden slags litteratur med andre kvaliteter end den litteratur, der almindeligvis læses. Det har givet anledning til en diskussion omkring

billedbogens kvaliteter og muligheder i det pædagogiske arbejde. Dette må siges at være en positiv konsekvens af projektet, da undersøgelser viser en tendens til, at valget af billedbøger i institutioner er ret traditionelt og tilfældigt (Petersen, 2007). Justin Marcussen-Brown peger på den samme problemstilling i sin Ph.D afhandling fra 2015: *Establishing Quality in Preschool Language and Literacy Environments*, hvor hans undersøgelser viser, at der er et stort behov for at ændre pædagogernes praksis for at understøtte børns sproglige, før-skriftsproglige og kognitive udvikling. De fleste børnehaver har bøger fremme i børnehøjde, men det er sjældent bøger med et specifikt indhold eller andet som kan fremme børns sproglige og førskriftsproglige udvikling (Brown-Marcussen, 2015). Mange pædagoger vælger bøger, de selv kender godt, typisk klassikere, eller bøger, som børnene umiddelbart foretrækker, typisk mainstreamlitteratur, som fx udgivelser fra Disney, Postmand Per eller andre bøger, der handler om velkendte figurer fra TV. I projektet er der fra undervisernes og bibliotekets side blevet udvalgt bøger, der er kendetegnet ved høj kunstnerisk kvalitet med fokus på den gode historie, samtidig med at det er bøger, der lægger op til et mere nuanceret syn på børneliv end de ovenfor nævnte mainstreamudgivelser. Samtidig er det bøger, der kan være med til at give et modspil til de klassikere, som selvfølgelig stadig skal være en del af børnenes kulturarv, men som ofte giver et forældet og stereotyp billede af børns liv (for valg af litteratur til projektet, se bilag 1: *Sådan gjorde vi...*). En institution bad allerede inden projektets afslutning om nye bøger til det videre arbejde.

I forhold til de pædagogiske literacy-aktiviteter fremhæver flere pædagoger, at de nu, ud over at være blevet meget mere bevidste om, hvilke bøger de vælger at læse højt, også er blevet bevidste om, at man som pædagog må have et grundigt kendskab til den bog, man vælger at læse højt. Dette giver mere struktur og langt flere muligheder i det pædagogiske arbejde i forhold til at fordybe sig i bogen med børnene og stille de gode spørgsmål. Flere pædagoger peger på, at der som sådan ikke har været så meget nyt i de enkelte aktiviteter: dialogisk læsning, forskellige lege der passer til temaet, tegne episoder fra bogen etc. har de gjort før, men det nye har været det at arbejde med den samme bog på flere måder over længere tid for på den måde at skabe en kontekst for det pædagogiske arbejde. Dette er i helt i tråd med ovenstående definition på literacy.

Det indgående kendskab til bogen betyder også, at det er lettere for pædagogerne at være mere lydhøre og åbne overfor børnenes bidrag, hvilket er en vigtig faktor i forhold til arbejdet med børns tidlige literacy, da den jo netop tilegnes via aktiv deltagelse i meningsfulde sociale og kulturelle fællesskaber (Jf. afsnittet ovenfor omkring projektets teoretiske ramme). Flere pædagoger nævner da netop også i slutevalueringerne, at projektet har medført en anden indfaldsvinkel til arbejdet med sprog. Dette har for nogle pædagoger betydet en større lydhørhed, idet børnene bliver inddraget mere, hvilket har været med til at skabe forandringer i relationen mellem børn og voksne. I en børnehave peger man på, at bogen er blevet et redskab til at komme i kontakt med børn, som ellers kan være vanskelige at komme i kontakt med.

At inddrage IT er for nogle pædagoger helt nyt, og her har enkelte grupper af studerende bidraget med nye ideer og kompetencer, fx stop-motion og app'en Writereader. Langt de fleste studerende har dog valgt den sikre vej, og det vurderes at IT og digitale medier ikke er blevet inddraget i udpræget grad. Her er et tydeligt vækstpunkt, som projektet bør tage med i sit videre arbejde.

De steder, hvor der er inddraget IT, er det netop det, der påpeges fra pædagogernes side som det særlige nye/innovative. En pædagog udtaler således: *Det har været af stor betydning at få kædet Ipad'en på vores arbejde med sprog og bogstaver.*

I den forbindelse er der heller ikke fra bibliotekets side blevet inddraget digitale billedbøger, da det ifølge projektledelsen ikke har været muligt at finde egnede digitale billedbøger.

Projektet har i nogle institutioner medført, at man er begyndt at tænke mere over, hvordan man kan indrette literacymiljøer, der stimulerer den tidlige literacy. I flere af forløbene er indgået fotokopierede billedserier fra bøgerne, som man har hængt op i børnehøjde. Her har børnene udvist stor interesse, idet de selv har været opsøgende og brugt billederne impulsivt, både som igangsættende handlinger for leg, men også i indbyrdes samtaler omkring billedernes indhold. Flere pædagoger nævner netop det tiltag som noget, de vil arbejde videre med.

I forhold til at kunne se tegn på *børnenes* udvikling af literacy viser det sig at være svært for de fleste institutioner. Dels fordi projektet er kortvarigt, dels fordi der organisatorisk

nogle steder har været problemer med at samle den samme gruppe børn hver gang. De børnehaver, der har deltaget i hele projektperioden, nævner flest literacyindikatorer, fx:

- Børnene er blevet mere medstyrende
- Børnene fortsætter med at lege på baggrund af input fra bøgerne
- Børnene "læser" for hinanden

Opsamlende må det konkluderes, at det er svært for pædagogerne at vurdere, hvorvidt projektet har været med til at udvikle børnenes literacykompetence direkte på kort sigt. Der er dog ingen tvivl om, at projektet i flere institutioner har haft betydning for relationen mellem barn/børn og voksen, og at der kan iagttages adfærdsændringer, der bygger på indholdet og måden at arbejde med børnebøgerne på. I projektets videre arbejde, anbefales at holde fokus på literacy-indikatorerne, idet det højst sandsynligt på længere sigt vil være muligt at iagttage tegn på børnenes udvikling af literacykompetencer.

Samarbejde på tværs

Samarbejdet med UC Syd og pædagogstuderende beskrives overvejende positivt. De fleste studerende har været engagerede og bidraget positivt til projektet og samarbejdet på tværs. Enkelte steder har samarbejde dog fungeret mindre godt.

Opstartsdagene på UC Syd fremhæves som vigtige i forhold til at blive klædt på til projektet og få den teoretiske forståelse. Pædagogerne har gennem arbejdet med teorien fået et redskab til at reflektere over deres egen praksis og et sprog til at tale om, hvorfor de gør, som de gør. Der er i institutionerne skabt et fælles metasprog, som også på længere sigt kan gøre det lettere at implementere arbejdet med literacy.

Pædagogerne var ved projektets opstart glade for samarbejdet med bibliotekerne (der som tidligere nævnt er ret traditionelt), og er det ligeledes ved projektets afslutning. Nogle pædagoger mener ikke, at projektet som sådan har ændret samarbejdets karakter, det handler stadig om at låne bøger. Andre derimod fremhæver møder med biblioteket, *hvor vi har diskuteret stort og småt* som særlig givtigt. Netværket mellem børnehaver og bibliotek er blevet forbedret ved at lave aktiviteter sammen, og det at bibliotekarerne kommer ud i børnehaverne vurderes positivt. Flere pædagoger nævner også, at de ser frem til at fortsætte samarbejdet med bibliotekerne..

UCSyd: Pædagogstuderende

De studerende³ har på samme måde som pædagogerne besvaret elektroniske spørgeskemaer før projektstart og efter projektets afslutning. Desuden har alle studerende udfærdiget afsluttende portfolioopgaver på baggrund af forløbene i institutionerne. Disse indgår i evalueringen, dels i forhold til at iagttage de studerendes arbejde med literacy og udvikling af innovative aktivitetsformer, dels som en måde at finde tegn på om børnene har udviklet literacykompetencer. Derudover har enkelte studerende deltaget i fokusgruppeinterviews i forbindelse med observationerne i børnehaverne. Endvidere bygger evalueringen også på evaluators deltagelse i en hel dag på UC Syd i forbindelse med et af holdenes afslutning på periode 1, samt interviews med to af de implicerede undervisere på UC Syd.

Opstartsspørgeskemaet til pædagogstuderende viste ligesom det gjorde hos pædagogerne, at kun ganske få havde kendskab til begrebet literacy inden projektstart. Nogle har en fornemmelse for at det er ”noget med litteratur” eller ”noget med at læse”. Når de studerende bliver spurgt til, hvordan man som pædagog kan arbejde med børnelitteratur i en børnehave, har langt de fleste bud på det. Stort set alle foreslår ”dialogisk læsning”, men også ”tegne til historien” og ”finde elementer fra bogen, fx i naturen” er hyppige svar. Svarene vidner om en ret traditionel forståelse af litteraturarbejde, og passer fint med det reelle billede, der faktisk tegnede sig i de studerendes praktiske arbejde i børnehaverne.

Når de bliver spurgt til, hvordan man som pædagog kan arbejde med tidlig skriftsprogstilegnelse i en børnehave nævnes rim og remser, vendespil og arbejde med alfabet og bogstaver, fx ud fra børnenes navne, men også Ipad'en nævnes mange gange som en mulighed i arbejdet med børnenes tidlige skriftsprogstilegnelse – hvilket står i kontrast til, at så få studerende rent faktisk inddrog dette medie.

Observationer og interviews

Observationerne viser, at de ideer de studerende har omkring arbejdet med tidlig skriftsprog og literacy inden opstart af projektet, også er dem de tyer til i selve

³ I alt deltog ca. 130 studerende i projektet, hvoraf ca. 80 procent har deltaget i spørgeskemaundersøgelsen

projektfasen. Ingen af de observerede børnehaver inddrog IT eller Ipad. Dog viser interviews med pædagoger, undervisere og projektledelsen, at enkelte grupper af studerende har brugt fx Go-pro og app'en Writereader. Et eksempel herpå kan ses på bibliotekets hjemmeside: <https://www.esbjergbibliotek.dk/literacy/erfaringer-deles>

Det er selvfølgelig værd at reflektere over, hvorfor de studerende havde så vanskeligt ved at opfinde nyskabende projekter. I et interview med en af projektets undervisere peges på, at projektfølelsen hurtigt forsvinder for de studerende, og de er usikre på, hvad det vil sige at være med i et projekt. De har følt sig meget styret (mere end i praktikken), hvilket kan have betydet, at de ikke har turdet kaste sig ud i eller tænke i innovative aktiviteter. Observationer og interviews med de studerende og underviserne viser endvidere, at de studerende selvsagt også er meget optaget af relationerne med børnene, og i selve aktivitetsøjeblikket bliver målet hurtigt at være i situationen og få skabt gode relationer til børnene, hvilket betyder, at literacy som begreb og tænkning flyder i baggrunden for de studerende. Dette viste sig ved den afsluttende undervisning på UC Syd efter projektets første periode, hvor de studerende blev spurgt til de kriterier, der var lagt ned over valget af aktiviteter til biblioteksdagen. Her blev primært nævnt praktiske og organisatoriske årsager til valg af aktiviteter, som fx pladsmangel eller problemer med at få transporteret forskellige redskaber. Samtalerne med de studerende i forbindelse med observationerne i børnehaverne giver generelt samme billede, det er umiddelbart svært for en del studerende at begrunde deres valg af aktiviteter.

Underviseren peger i øvrigt på, at de studerende er ivrige efter at "ville noget" med børnene, hvilket betyder, at aktiviteterne i mindre grad bliver på børnenes initiativer. Hermed opstår kultur med børn i stedet for at tage udgangspunkt i børnenes egen legekultur. Således bygger literacyprojektet også på et indgående kendskab til legekultur i det hele taget.

Underviseren nævner videre, at det noget brede literacybegreb, der arbejdes med i projektet (jf. Skriver Jensen og Brostrøm, 2012) måske i virkeligheden er for bredt, idet "literacy jo nærmest kan være alting".

En anden af projektets undervisere fremhæver, at de studerende *jo er novicer som endnu ikke har udviklet basale skemaer til at håndtere aktiviteterne didaktisk og indholdsmæssig,*

hvilket kan være en af årsagerne til, at nogle studerende har haft svært ved at tænke i nyskabende aktiviteter, selvom det i høj grad har været undervisningens – og projektets – sigte.

Konkluderende fremhæves, at de studerende generelt har haft svært ved at udvikle innovative aktivitetsformer, men at det i nogle tilfælde er lykket med udgangspunkt i børnenes medskabelse at skabe innovative aktivitetsformer, bl.a. ved brug af IT.

Til gengæld fremhæves samarbejdet på tværs i selve praksisfeltet meget positivt af langt de fleste studerende, hvilket behandles i det følgende.

Samarbejde på tværs

Både undervisere og pædagogstuderende fremhæver samarbejdet med institutionerne som positivt. Kun få studerende har oplevet et sparsomt fagligt samarbejde med institutionerne.

En af underviserne fremhæver, at samarbejdet har gjort det lettere for de studerende at få teorien i spil. De har fået øje på, at de gennem teorien kan reflektere over egen praksis, idet de har fået begreber at tænke med. Underviseren påpeger, at det også ses i de studerendes opgaver, fx de afsluttende portfolioopgaver, hvor de studerende på baggrund af indsatsen reflekterer over aktiviteternes literacypotentiale samt børnenes tegn på literacykompetence. Yderligere reflekteres i afleveringerne over, hvad det næste skridt kunne være i forhold til udvikling af børnenes literacykompetencer.

Den ovenfor nævnte problemstilling omkring innovative aktivitetsformer kan også skyldes det, som nogle studerende peger på, nemlig at de i nogle tilfælde ikke har haft de samme børn fra gang til gang, hvilket har gjort det svært at skabe en progression i forløbet. Dette er selvfølgelig også en af årsagerne til, at det kan være svært at finde tegn på børnenes udvikling af literacy.

En del af besøgene i børnehaverne blev afsluttet med opsamlingsmøder på biblioteket. Her mødtes undervisere, studerende, bibliotekarer og i nogle tilfælde pædagoger. De møder, hvor pædagogerne også deltog, fremhæves som særlige givtige. Her var fokus på det teoretiske afsæt i samspil med de studerendes praksiserfaring (i sparring med

fagpersoner: bibliotekarer, undervisere og pædagoger). I et af de observerede møder bidrog en bibliotekar med et oplæg omkring nyere billedbøger, hvilket også gav anledning til fælles faglige diskussioner.

Alle studerende mener, at de ved projektets afslutning har fået en større forståelse for begrebet literacy. En studerende udtrykker det således: *"Jeg er blevet opmærksom på at gribe børnene i det de synes er spændende, også selvom jeg måske havde andre planer. Jeg tænker meget literacy når jeg har med børnene at gøre. Jeg har taget "ja-hatten" på, stiller åbne spørgsmål osv."*

Både pædagoger og studerende fremhæver generelt samarbejdet positivt. I forløbet er blevet opbygget et referencefællesskab og en fælles oplevelsesverden på baggrund af billedbogen som råstof, hvor alle parter har budt ind med faglighed.

De afsluttende spørgeskemaer til de studerende viser, at det for nogle studerende har været svært for dem at få øje på bibliotekets rolle, og det var for nogle svært at se, hvilken rolle det spillede i projektet ud over at finde bøger. Nogle studerende har slet ikke mødt bibliotekarer i forløbet, nogle steder har bibliotekaren kun været med sporadisk som observatør.

De steder, hvor de studerende har haft en oplevelse af, at biblioteket har været synligt, fremhæves det som positivt, og de studerende nævner, at bibliotekarerne var gode til at komme med ideer og input. Bibliotekarerne kunne også støtte om omkring selve projektforståelsen.

Biblioteksdagen nævnes som givtig og inspirerende.

Der er altså ingen tvivl om, at tilknytning til praksisfeltet har været meget givtigt for de studerende, og at det har været med til at nuancere deres forståelse af begrebet literacy.

Biblioteket

De medvirkende bibliotekarer⁴ har ligeledes udfyldt spørgeskemaer inden projektstart og efter projektets afslutning. Der er foretaget interviews med 2 bibliotekarer (hvoraf den ene har medvirket i alle projektperioderne) samt projektlederen. Desuden har evaluator deltaget i to opsamlingsmøder på biblioteket sammen med pædagogstuderende og

⁴ I alt deltog 7 bibliotekarer i projektet

undervisere samt en biblioteksdag. Derudover har der været løbende kontakt med projektleder over mail og telefon, og evaluator har deltaget i møder med projektgruppen.

Præcis som pædagoger og studerende har bibliotekarerne ligeledes ved projektets opstart svært ved at få hold på begrebet literacy. Ingen af bibliotekarerne kender den teoretiske udlægning af begrebet, men gætter på, at det betyder "noget med":

- Litteraturforståelse og tilegnelse af litteratur
- Aktiv deltagelse (i stedet for kun at lytte)
- At forstå en tekst ud fra folks sociale, kulturelle og historiske baggrund
- Noget med skriftlige og mundtlige (digitale) værktøjer som indgang til sprogarbejde

Til spørgsmålet om hvorvidt de har erfaring med at indtænke literacy i arbejdet som bibliotekar svarer langt de fleste, at de ikke har erfaring. En nævner oplæsning som en praktisk aktivitet ("uden teoretiske briller på"). Til spørgsmålet om at indtænke tidlig skriftsprogstilegnelse i arbejdet som bibliotekar svarer stort set alle, at de sammensætter bogkasser, en nævner besøg i børnehaver og projekter på biblioteket: udstillinger og arrangementer, og en nævner højtlesning med fokus på dialogisk oplæsning. Præcis det samme dilemma, som også viser sig hos pædagogerne og de studerende, viser sig her: bibliotekarerne kender ikke til begrebet, men de iværksætter alligevel aktiviteter, der støtter op omkring børnenes literacykompetence (jf. ovenstående diskussion omkring tavs viden).

Efterhånden som biblioteket kommer igennem de 3 perioder udvikles forståelsen af literacy, både hos projektgruppen og bibliotekarerne. Projektlederen fremhæver, at det har været givtigt for bibliotekets arbejde at der har været en gennemgående bibliotekar gennem alle tre perioder.

Observationer og interviews

I de tre observerede børnehaver, har der været en bibliotekar til stede ved en af observationerne. Her deltog bibliotekaren som observatør og var ikke en del af aktiviteterne med børnene. Denne observation fandt sted i projektets første fase, og bibliotekarens passive rolle kan måske skyldes den problemstilling, som behandles

nedenfor, nemlig at bibliotekets endnu ikke helt har fundet sin rolle i projektet. Interviews og spørgeskemaer viser dog, at bibliotekarerne også har haft andre roller (se nedenfor).

Et interview med en bibliotekar i forlængelse af biblioteketsdagen efter periode 2 viser, at biblioteket har arbejdet med at definere sig selv: *Anden runde er meget anderledes, vi er mere afklaret, vi har fået styr på vores roller.* Bibliotekaren påpeger endvidere, at projektdeltagerne har fået styr på hinandens kompetencer: *Når vi er i institutionerne, må vi godt byde ind med gode ideer.*

Bibliotekets arbejde med at definere sig selv som projektejere udfoldes i nedenstående afsnit.

Samarbejde på tværs

Evalueringerne og det opsamlende møde i projektgruppen efter første runde viser, at det har været svært for biblioteket at finde sin rolle som projektejer. På mødet blev primært to problemstillinger diskuteret:

- Biblioteket har ikke været synligt nok i perioderne mellem de studerendes besøg i institutionerne
- Biblioteket har haft svært ved at finde deres rolle: hvad er en agent/literacyagent, og hvad er forskellen på en bibliotekar og en literacyagent?

Det blev vigtige indsatsområder, som biblioteket arbejdede videre med i løbet af runde 2 og 3. Her blev dels drøftet, hvordan bibliotekarerne kunne få synligere roller, fx ved at påtage sig rollen som teamledere og lave oplæg for studerende omkring valg af bøger, og det blev drøftet, hvordan biblioteket kunne tage ejerskab over projektet, fx gennem faglige teammøder, hvor det blev muligt at diskutere og arbejde konkret med literacybegrebet, og fx ved at tage ansvar for forskellige aktiviteter, blandt andet biblioteksdagen.

Spørgeskemaerne til pædagoger og studerende efter runde 2 og 3 viser ikke et entydigt billede af samarbejdet med biblioteket og opfattelsen af bibliotekets rolle (jf. ovenfor), men bibliotekets egen selvopfattelse er styrket. Det viser de to afsluttende interviews med henholdsvis projektlederen og den bibliotekar, der har været med i hele projektforsløbet, men også interviewet med bibliotekaren efter runde to viser dette (jf. ovenfor).

Projektleder Martin Søndergaard Sørensen nævner, at projektet har styrket bibliotekets arbejde indadtil, og de involverede bibliotekarer har alle udviklet sig fagligt. Der er nu en klar bevidsthed om, hvad arbejdet med tidlig literacy handler om, og bibliotekets egen rolle er blevet klar. Det betyder, at det for bibliotekarerne er blevet lettere at vejlede og rådgive pædagoger og studerende. Men også udadtil har projektet bredt sig ud over målgruppen, idet fx skoleledere har reageret på projektet.

I det afsluttende interview med den bibliotekar, der har været med i alle tre runder, nævner vedkommende, at bibliotekarerne har fået udvidet deres horisont. De har fået et bredere kendskab til billedbøger, og hvad de kan bruges til. Det handler ikke længere kun om at levere bogkasser, men derimod er det vigtigt at komme på besøg i børnehaverne og få et bredere kendskab til arbejdet med børnenes literacy. Bibliotekaren mener, at der er skabt et bedre samarbejde med institutionerne, og at bibliotekarerne har fået et større indblik i hvad der rør sig. Samtidig er det en fordel, at børnene nu kender bibliotekarerne, når de kommer ud.

Hun peger endvidere på samarbejdet med de studerende som en øjenåbner, hvilket også den anden interviewede bibliotekar fremhæver. De studerende har efter hendes opfattelse fået et andet syn på biblioteket, det er blevet "et fagsted". Barrieren mellem studerende og bibliotekarer er nedbrudt, og de har fået øje på hinandens kompetencer.

Kapitel 3

Opsamling

Det unikke og centrale i projektet "Biblioteket som literacyagent" er etableringen af samarbejder mellem pædagogstuderende, pædagoger og biblioteket. Evalueringerne viser overvejende et positivt syn på det tværfaglige samarbejde og en lyst til at fortsætte de etablerede samarbejdsrelationer, hvilket må vurderes som værende meget positivt. Det konkluderes, at samarbejdet nogen grad er styrket, men at der også er grobund for at arbejde videre med især bibliotekets rolle som initiativtagere og foregangsmænd i projektet.

Det personlige møde med mulighed for faglig udvikling og sparring vurderes højt hos alle deltagere. De indledende fælles dage på UC Syd, biblioteksdagene og også konferencen har været vigtige elementer i at skabe en fælles forståelse, men også det at have mulighed for at mødes i teams er vigtigt. Det fysiske møde har i langt de fleste tilfælde skabt mulighed for refleksion og udvikling. Derfor spiller hele organiseringen og selve tidsaspektet ligeledes en vigtig rolle, og det har vist sig indimellem at være vanskeligt at organisere et samarbejde med så mange deltagere. Det har i nogle tilfælde været vanskeligt for institutionerne at organisere arbejdet med børnene, og i nogle tilfælde har det været forskellige børn fra gang til gang, hvilket har gjort det svært for de studerende at skabe en progression i forløbene.

Om dette er en af årsagerne til at det generelt har været svært for de studerende at kaste sig ud i innovative aktiviteter med brug af IT kan ikke udledes, men der ligger et vækstpunkt for det videre arbejde i forhold til at udvikle mere eksperimenterende literacyaktiviteter i uformelle læreprocesser med udgangspunkt i IT og børnene som medproducerende deltagere. Omvendt kan man sige, at aktiviteterne måske ikke har været specielt innovative på et generelt plan, men de har været fagligt holdbare. Desuden har hele diskussionen omkring billedbøger og litterær kvalitet været med til at skærpe deltagerens syn på billedbogen og de muligheder, der ligger heri, for at børnene kan udvide deres begrebslige og oplevelsesmæssige horisont. Dette må ligeledes siges at være en meget positiv effekt af projektet.

Man kan også sige, at projektet har haft den positive sidegevinst, at tavs viden i børnehaver og på bibliotekerne er synliggjort og fællesgjort. De studerende har fået mulighed for at koble teori og praksis, og der er skabt et fælles sprog på tværs af faggrupper. På den måde har det givet mening at indføre et nyt begreb i praksis.

Alle deltagerne vurderer ud fra egen optik at de har udviklet sig i forløbet. Forskellige kvalitative udsagn som "større indsigt" og "større forståelse" vidner om det. I forhold til indsatsområdet "at skabe innovative aktivitetsformer", bliver denne forståelse ikke helt omsat og konkretiseret, men et fortsat arbejde med netop det fokus vil højst sandsynligt kunne måles på længere sigt.

Kapitel 4

Biblioteket som literacyagent – på længere sigt

Det er karakteristisk, at stort set alle projektdeltagere fremhæver det at arbejde på tværs af faggrupper som positivt. Biblioteket har været til stede ved møder, seminarer, og når de studerende har været på besøg i børnehaverne, og det har været anderledes og givtigt for langt de fleste at møde biblioteket i nye kontekster.

Det betyder også, at der fra alle sider er ønske om at fortsætte det tværfaglige samarbejde og holde fokus på den tidlige literacy (jf. projektets langsigtede mål), hvilket må vurderes som meget positivt. Både undervisere, projektleder og bibliotekarer peger på, at det er vigtigt at samarbejdet fortsætter, således at den oparbejdede viden fastholdes. Her nævnes som begrundelse, at de pædagoger og bibliotekarer, der har været med i flere runder, har fået et større udbytte af projektet. Dette skal også ses i lyset af projektets langsigtede mål: At børnene udvikler literacy-kompetencer, at samarbejdet styrkes på tværs, og at kvaliteten i det pædagogiske arbejde med literacy styrkes. En af de pædagoger, der har været med i tre omgange, siger således afsluttende: *Jeg vil helt klart arbejde videre på de nye tiltag, jeg har lært i denne omgang sammen med andre tiltage fra de andre to gange, samt prøve på at videreudvikle. Jeg har lært ikke at holde mig tilbage, samt hvor vigtigt det er, at børnene får lov til at deltage, samt gribe børnenes ideer.* En anden pædagog foreslår, at samarbejdet skrives ind i læreplanerne.

I det afsluttende interview med en af underviserne fra UC Syd udtrykkes ligeledes ønske om at udnytte den forbindelse, der er skabt til institutionerne og biblioteket i for hold til at lave projekter med institutionerne på længere sigt. Her nævnes som et muligt fokuspunkt for det videre arbejde rummets betydning for at arbejde med litteraturpædagogik, hvor arkitekturen kan styre pædagogikken – hvad enten det er i institutionerne eller på biblioteket.

I det afsluttende interviewet med bibliotekaren nævnes to perspektiver for det videre samarbejde. For det første ønskes et fortsat samarbejde med pædagogstuderende, for som hun siger: *Det har været sjovt med de studerende, de har bidraget med nyt stof og kreativitet, det vil ikke være den samme dimension i arbejdet uden dem.* For det andet

ønskes et mere struktureret samarbejde med pædagerne, og der foreslås nedsættelse af en arbejdsgruppe, der kan udtænke planer for det kommende samarbejde med fokus på børnenes aktive deltagelse, hvilket har været et interessant fokus i projektet.

Projektleder Martin Søndergaard Sørensen nævner som indsatsområder i den kommende fremtid, at bogkasserne skal opkvalificeres. Dette skal ske ud fra en diskussion om, hvad kvalitetslitteratur er, og hvad børn kan kapere, altså hvilke kriterier stiller biblioteket op for den gode litteratur? Derudover skal kasserne opkvalificeres med forslag til aktiviteter, herunder også en kvalificering af samtalen med børnene omkring bøgerne. Samtidig skal det være muligt at få en bibliotekar med ud sammen med kasserne.

Således anbefales det at arbejde videre med 3 foki:

- Bibliotekets rolle og hvad er en literacyagent?
- Udvikling og brug af It og digitale medier
- Udvikling af innovative aktiviteter - og en diskussion af hvad det overhovedet vil sige?

Inden for implementeringsteorien tales om hvilke forudsætninger, der er af særlig betydning for at omsætte en pædagogisk vision til en holdbar praksis. En effektiv implementeringsproces er dynamisk og består af en række faser: Eksploration (udforskningsfasen), Begyndende implementering, Installering og Fuld implementering (Albers, 2013). Projektet "Biblioteket som literacyagent" befinder sig nu efter projektets afslutning midt i den begyndende implementering, og der er således, som flere af projektdeltagerne også påpeger, brug for yderligere indsats for at projektet konsolideres og implementeres fuldstændig. Som det bliver foreslået i evalueringerne, er det helt centralt at der etableres et implementeringsteam bestående af erfarne praktikere og formidlere som kan støtte deltagerne i at skabe solide netværk, der kan understøtte arbejdet med udviklingen af børns literacykompetencer. Samtidig er det vigtigt at fastholde, at projektets succes også skyldes de mange understøttende aktiviteter, der har været undervejs, fx: undervisning, samlinger, teammøder, konferencer og biblioteksdage.

/Lene Illum Skov

Referencer

Albers, B. (2013): "Bæredygtighed via effektiv implementering", Kognition og Pædagogik, Tidsskrift om gode læringsmiljøer, 22. årg., nr. 86

Brok, L.S., M. B. Bjerregaard og K. Korsgaard (2015): *Skrivedidaktik – en vej til læring*, Klim

Brostrøm, S. og A. Skriver Jensen (2012): *Sproghistorier*, Dafolo Forlag

Dahler-Larsen, P. og H. K. Krogstrup (2004): *Nye veje til evaluering*, Systime Academic

Marcussen-Brown, J. *Establishing Quality in Preschool Language and Literacy Environments On the quality of Danish preschools, and pathways to improving it via professional development*, Ph.D, Syddansk Universitet

National Early Literacypanel (2008): *Developing Early Literacy: Report of the National Early Literacy Panel, A Scientific Synthesis of Early Literacy Development and Implicationsfor Intervention*, National Institute for Literacy